

УДК 903.02 (477.82 + 477.83/86)

Тарас МИЛЯН

РАНЬОСЛОВ'ЯНСЬКА КЕРАМІКА У ГАЛИЧИНІ ТА ВОЛИНІ

У статті подано аналіз ранньосередньовічної слов'янської кераміки, що походить з пам'яток Галичини та Волині. На основі статистичних методів обробітку давньої кераміки, введених В.Генінгом в археологію, здійснено типологізацію ранньосередньовічних форм посуду, характерних для слов'ян. Для цього визначальною пам'яткою вибрано Зимнівське городище, звідки походить одна з найбільших колекцій керамічних виробів.

Ключові слова: кераміка, горщик, празька культура, Зимнівське городище.

Найпоширенішим рухомим матеріалом як на ранньосередньовічних пам'ятках, так і на інших, є вироби з кераміки, зокрема посуд найрізноманітніших форм. Специфічною рисою ранньослов'янських поселень є те, що у переважній більшості на них знаходять керамічні вироби у вигляді посуду.

Отже, керамічний посуд тут є, передусім культурною характеристикою, на основі якої можна зарахувати пам'ятку до тієї чи іншої культури, а після, використовуючи типову класифікацію посуду, можна визначити період функціонування того чи іншого поселення.

Від початків відкриття празької культури питанням найбільшої ваги залишалося класифікація посуду. Спершу вона мало чим відрізнялася від загального опису І.Борковського. Питанню класифікації кераміки празького типу присвячені праці майже всіх дослідників цієї культури. Заслугове на увагу висвітлення цієї проблеми у роботах археологів, що безпосередньо здійснювали свої дослідження у регіоні Дністра, Західного Бугу та Вісли, куди історично відносять землі Галичини та Волині.

В.Баран один із перших почав розробляти питання класифікації празького посуду, що походив із цієї території. На основі колекції, зібраної під час розкопок поселень Ріпнів - II-III, він виділив чотири типи горщиків,

і окремий тип – миски. В основу їхнього поділу було покладено форму вінець, а також співвідношення діаметру вінець до висоти посудини та діаметру найбільшого розширення.¹

У подальшому процесі досліджень, В.Баран поділив ранньослов'янський посуд празького типу на три різновиди: горщики, сковорідки, миски. Горщики вже мали п'ять типів. Підставою поділу були ті ж самі критерії, але дещо деталізованіші. Це дало можливість виділити ще один тип. Сковорідки було поділено на два типи: з високими і низькими бортиками.²

Підсумовуючи дослідження щодо празько-корчацької культури в регіоні на основі матеріалів, здобутих на поселенні поблизу с.Рашків, В.Баран ще більше деталізує типологізацію кераміки, доводячи кількість типів горщиків до шести. Основа типології залишалася такою ж, як і в попередні рази.³

Аналогічною системою, а саме формою верхньої частини посудин, керувався і В.Ауліх у своїй типологізації кераміки із Зимнівського городища. Таким чином він виокремив дві форми посуду: горщики та миски. Своєю чергою горщики було поділено лише на три типи, що мотивувалося браком цілих форм для повної реконструкції.⁴

Слабким місцем подібних типологізацій є відносність у визначенні тим чи іншим дослідником зовнішніх показників (кута нахилу вінець, рівня найбільшого відхилення та ін.). Використовуючи лише зовнішні ознаки та параметри, досить важко чітко ідентифікувати приналежність горщиків до типів, що візуально майже схожі, наприклад, типи III та IV за В.Бараном. Така типологізація вимагає значного практичного досвіду.

Дещо модифікованіший підхід до класифікації кераміки було обрано І.Русановою. Вона також зафіксувала той факт, що посуд цієї культури має досить специфічну форму – витягнуті пропорції, із розширенням у верхній частині та звуженням у нижній, а пропорції у співвідношенні між собою є порівняно сталими у всьому ареалі поширення культури празького типу. Водночас дослідниця ввела процентний обрахунок основних показників у пропорціях посудин. Це насамперед співвідношення діаметрів дна та шийки, діаметра шийки та найбільшого розширення, діаметра найбільшого розширення і вінець.⁵

¹ Баран В. Раннеславянские памятники на Западном Буге // *SlAr*. 1965. Т. XII-2. S. 351-364.

² Баран В. Ранні слов'яни між Дністром і Прип'яттю. Київ, 1972. С. 33-41.

³ Баран В. Пражская культура Верхнего Поднестровья (по материалам поселений у с.Рашков). Київ, 1988. С. 10-17.

⁴ Ауліх В. Зимнівське городище. Київ, 1972. С. 33-40.

⁵ Русанова И. Славянские древности VI-IX вв. между Днепром и Западным Бугом // *САИ*. Москва, 1973. Вып. Е 1-25. С. 10.

На основі цих спостережень І.Русанова у кінцевому результаті запропонувала поділ ранньослов'янської кераміки на шість видів, при цьому перший варіант ділився за профілем верхньої частини ще на дев'ять підтипів.⁶

З плином часу, доводиться визнавати, що і у цьому випадку були певні прорахунки, які, ймовірно, пов'язані із концептуальною позицією І.Русанової. Загалом це стосується варіанту Д – невеликих посудин із широкопоставленими вінцями, що є більш характерними для дзедзиської культури із північно-західних теренів Польщі. На думку автора цього дослідження варіант Е також був доволі небагаточисленним для статистичного опрацювання. Однак це не применшує ваги цього методу, оскільки у такому випадку було закладено основи математичної (більш чіткої) класифікації кераміки, зокрема празької, що візуально важко поділити на окремі види та підвиди.

У 90-і роки ХХ ст. І.Гавритухін увів поділ ранньослов'янської кераміки на типи із різновидами на основі профілювання стінок посудин (типи) та форми вінця (різновид), виводячи з цього хронологічну колонку існування та поширення празьких старожитностей.⁷

Аналогічні процеси відбувалися і на теренах Польщі. Їх напрямком був ідентичний тому, що розвивався і на наших землях. Однією із характерних ознак були хронологічні межі, що часто не мали конкретно визначених дат, а зображалися певними відтинками, які охоплювали значний час, наприклад, період “раннє середньовіччя” – VI/VII-VIII ст.⁸ У зв'язку з цим, можна було пізнім типом кераміки продатувати раніші пам'ятки і навпаки. На цьому наголошував і К.Годловський, вказуючи, що хронологія на основі кераміки має бути чіткою і виключати факти підлаштування під певний час.⁹

Спробу узагальнити кераміку з теренів Малопольщі у 60-ті роки ХХ ст. здійснила Е.Домбровська. На основі складу тіста, техніки виконання, орнаменталії та форми вона виділила чотири групи ранньосередньовічної кераміки періоду VI-X ст. З них третя група поділялася на дві підгрупи – А і В.¹⁰

⁶ Русанова И. Славянские древности V-VII вв. Москва, 1976. С. 19-20

⁷ Гавритухин И. Хронология пражской культуры // Этногенез и этнокультурные контакты славян. Труды VI Международного конгресса славянской археологии. Москва, 1996. Т. 3. С. 40

⁸ Żaki A. Archeologia Małopolski wczesnosredniowiecznej. Kraków, 1974. S. 18.

⁹ Godłowski K. W sprawie znaczenia ceramiki dla badań nad pierwotnymi siedzibami Słowian // Godłowski K. Pierwotne siedziby Słowian / pod red. M. Parczewskiego. Kraków, 2000. S. 96-106.

¹⁰ Dąbrowska E. Uwagi o chronologii najstarszej wczesnosredniowiecznej ceramiki w Małopolsce // Sprawozdania z posiedzeń komisji oddziału PAN w Krakowie. Styczeń-czerwiec. 1963. S. 56-58.

Ранньослов'янською без застережень тут можна вважати першу групу і, за певними винятками, другу. Проте ця класифікація є досить відносною.

Загальну класифікацію поділу кераміки з території Малопольщі здійснив і А.Жакі, виділивши ранньослов'янську кераміку VI-VII ст. як перший тип із трьома підтипами.¹¹ Такі ж спроби узагальнити відомості щодо типології кераміки, але на основі матеріалів із однієї пам'ятки, здійснила Р.Хахульська-Ледвос (матеріали з Кракова-Нової Гути) та С.Хочик-Сівкова (матеріали з Любліна).¹² Але все це були розрізнені класифікації зі своїми локальними варіантами.

Значно успішнішу спробу класифікації ранньослов'янської кераміки здійснив М.Парчевський. Його типологізація охоплювала вироби VI-VII ст., а не ширшого діапазону, як у його попередників. Він впровадив комбінований спосіб класифікації. Насамперед дослідник виділив цілі форми, які налічували 8 типів горщиків, 3 типи мисок, 1 тип тарілок. В основі класифікації лежали математичні обрахунки пропорцій та їхнього співвідношення між собою. Також розробив окрему типологічно-хронологічну типологізацію за формою вінець, де було виділено 6 типів для горщиків, один для мисок, один для тарілок, один для кружальних виробів. Всі типи містять у собі підтипи.¹³

Варто зазначити, що ці поділи, передусім, стосуються здебільшого такого різновиду керамічного посуду як горщик. У цей же період із посуду потрібно виділити такі форми: сковорідки, миски, пражниці. Але переважачою формою все ж залишався горщик, різноманітні форми якого є масовим матеріалом на ранньосередньовічних пам'ятках. У зв'язку з цим варто приділити більшу увагу цій формі посуду.

Це пов'язано із низкою чинників. Зокрема з тим, що на основі розвитку форм, техніки виготовлення, орнаментування можна визначити відносну хронологію як пам'яток, так і розвиток культури загалом. Отже, зі зміною характеристик посуду можна виявити хронологічні та етнічні ознаки, що зі свого боку дає можливість вийти на реконструкцію етногенезу.

Для більш детального розгляду цієї форми посуду варто звернутися до методики статистичного обробітку, запропонованої В.Генінгом та іншими дослідниками.¹⁴

¹¹ Żaki A. *Archeologia Małopolski* ... S. 178-180.

¹² Nachulska-Ledwos R. *Proba periodyzacji ceramiki wczesnosłowiańskiej w rejonie Nowej Huty* // AP. Wrocław, 1985. T. XXX/1. S. 114-159; Hoczyk-Siwkova S. *Chronologia ceramiki wczesnosłowiańskiej (VI-X w.) z Lublina* // SIAnq. 1978. T. XXV. S. 189-223.

¹³ Parczewski M. *Początki kultury wczesnosłowiańskiej w Polsce. Krytyka i datowanie zrodół archeologicznych*. Krakow, 1988. S. 27-66.

¹⁴ Генинг В. *Программа статистической обработки керамики из археологических раскопок* // СА. 1973. № 1. С. 114-135; Генинг В. *Древняя керамика: методы и программы исследо-*

На основі цієї методики було здійснено низку досліджень керамічних виробів, але вони охоплювали період значно пізніший. Лише В.Петрашенко подала розгорнуте дослідження керамічного комплексу Правобережної України, що доходить до VII і VIII ст.¹⁵ На жаль, відсутні роботи, що стосувалися б празько-корчацької культури. Відповідно до цього, цим дослідженням здійснено такий аналіз для кераміки регіону дослідження.

В основу аналізу покладено опис набору окремих частин та ознак посуду за В.Генінгом (див. таб. 1). Із частин горщиків потрібно подати наступні. Це шийка – верхня частина посудини від найбільш вузької частини до краю; вінце – верхній зріз, край посудини; основа шийки – місце переходу від шийки до тулуба посудини; горловина – це вся верхня частина горщика, що включає шийку, вінце і основу шийки; тулуб – основна ємкість посудини; плече – верхня частина тулуба від основи шийки до найбільшого розширення по тулубу; придонна частина – нижня частина посудини від його найбільшого діаметру по тулубу до дна; дно – основа посудини.¹⁶

Для порівняльного аналізу відбиралися цілі посудини та фрагменти їхніх верхніх частин до найбільшого діаметру по тулубу із колекцій та фондів Волинського краєзнавчого музею, Володимир-Волинського державного історичного музею, Львівського історичного музею, музею археології Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича, музею археології Львівського національного університету ім. І. Франка та низки інших.

За основу для опрацювання було відібрано матеріал із досліджень пам'яток на території України: Зимнівське городище (19 цілих посудин, 54 верхні частини) і Зимне-IV (1/8), що були об'єднані в один комплекс, оскільки кераміка з них технологічно і хронологічно є однотипною та походить з однієї обмеженої природно-історичної території. Адже поселення Зимне-IV є селищем-супутником Зимнівського городища і перестає існувати тоді, коли було знищене городище. Це дає підставу об'єднувати їх в один комплекс, оскільки обрахункові показники у цьому випадку є аналогічними. За аналогією було об'єднано і кераміку із комплексу поселень поблизу с.Ріпнів Львівської області, де основою стали глиняні вироби із поселення Ріпнів-II (18/26), та Бовшів-Дем'янів Івано-Франківської області, де в основі вироби із поселення Бовшів (8/14).

вания в археологии. Киев, 1992. 188 с.; Ковалевская В., Погожев И., Погожева А. Количественные методы оценки степени близости памятников по процентному содержанию массового материала // СА. 1970. № 3. С. 26-39.

¹⁵ Петрашенко В. Слов'янська кераміка VIII-IX ст. правобережжя Середнього Подніпров'я. Київ, 1992. 140 с.

¹⁶ Генинг В. Древняя керамика... С. 47-48.

Таким чином вибірка колекцій посуду наближена до мінімальної – 20 одиниць, кількісний діапазон становить від 20 до 82 одиниць. Отже, даними, що беруться до уваги вважаються показники вищі за 5%.¹⁷

За деталями форми горщиків можна стверджувати таке. Шийка у посуду переважно слабозвинута і низька. Цій характеристиці відповідає 90-100% посуду, використаного у цьому дослідженні (див. таб. 5; показник ФА). Враховуючи малу диференціацію показника, можна стверджувати про відносно сталий період функціонування кераміки цього типу в ареалі поширення празької культури.

Більш показовою ознакою може бути показник ступеню відхилення шийки (ФБ). На пам'ятках, які обрані для статистичного вивчення, горщики за цим показником поділяються переважно на три групи – від посудин із нахилом шийки до середини до легко відхиленої назовні. Цей показник може бути чіткою хронологічною ознакою, оскільки на ранніх етапах функціонування празької культури посуд характеризується значним нахилом шийки у внутрішню сторону. Частина посуду із внутрішньо нахиленою або вертикальною шийкою поширена на всіх пам'ятках, а в більшості домінує. Останній факт вказує на те, що обрані поселення функціонували повноцінно на ранніх етапах – початок-середина VI ст. (Зимне, наприклад, 61% від загальної кількості форм). Чітко прослідковується і функціонування в часі окремих поселень (Ріпнів – рівномірний розподіл по 38,6% по кількох інтервалах, що відповідає певним періодам існування пам'ятки).

Крім цього, форму верхньої частини посудини характеризують і такі величини, як висота та опуклість плеча. У переважній більшості посуд характеризується малим та середнім плечем. Варто зазначити, що посуд із середнім плечем займає домінуюче становище – від 36,3 до 70%. Форми із слабо розвинутою висотою зафіксовано на таких пам'ятках, як Зимне де окрім цього певну частину становлять і горщики з дуже малою висотою (14,6%). Це своєю чергою є свідченням домінування примітивніших форм горщиків. Це ж вказує, як вже говорилося вище, на ранні етапи функціонування поселень. Схожа картина спостерігається і у формі опуклості. На пам'ятках більшістю є горщики із слабо опуклими плічками, що загалом є характерним для посуду празького типу. Стосовно ж самої форми вінець, то можна стверджувати, що в переважній більшості вони округлі. З плином часом з'являються вертикально-зрізані вінця із незначним потовщенням ззовні.

Вагомим показником є характеристики загальної форми посудин, а саме – загальні пропорції верхньої та нижньої частин. Проте інший кіль-

¹⁷ Генинг В. Древняя керамика... С. 96.

кісний і якісний показник вибірок, а також відносна їхня нечисленність не дають можливості використовувати їх повною мірою. Деякі результати обрахувань можуть носити узагальнюючий характер, що відображає загальні тенденції.

Переважає більшість горщиків мають дуже слабо та слабо відхилену придонну частину. Ці групи загалом становлять від 63,6 до 80% (ФІ). У пропорції верхньої частини (ФЖ) можна прослідкувати розвиток форм від слабо відхилених (характерних для ранніх етапів) до дуже сильно відхилених, що передували розвинутішим кружальним горщикам. Для загальних форм переважно характерна мала та середня висота плічка посудини (ФЕ). Хоча на деяких пам'ятках (Зимне, Ріпнів) значним є процент горщиків із дуже малою висотою плечиків (від 10 до 50%). Це є також свідченням раннього часу у техніці виконання начиння такого типу. З-поміж збережених та відтворених цілих форм, переважають горщики малих та середніх висот (ФД) – від 50 до 100%. Потрібно зазначити, що із верхів'їв Вісли походить більший процент високих посудин (інтервал ФД₃₋₅).

Загалом можна стверджувати, що посуд на пам'ятках регіону є одноманітним у стосовно розрахункових показників форм. Увесь піддослідний масив має переважаючу кількість горщиків, яким властиві однакові показники форм. Лише незначна кількість посудин може мати відмінні показники у межах окремих частин або пропорцій форм.

Отож, у досліджуваному регіоні, є поширеною така форма горщика. Зберігається у загальних рисах притаманна для празького типу горщиків форма – витягнута, із розширенням у верхній частині. Домінуючими є малі та середні форми, що у придонній частині мають стрункий мало відхилений профіль. Верхня частина залежно від хронологічного етапу прогресує від широкогорлих до вузькогорлих посудин. Плічко поступово змінює характерну пропорцію співвідношення своєї висоти у бік її збільшення. Це надавало горщикам округліших форм на протигагу витягнутим раннім.

Верхня частина також відображає розвиток вінця від слаборозвинутого, нахилоного до середини, до легко відведеного назовні із частково відформованим завершенням на пізніших етапах (друга половина VII ст.).

Орнаментация у цей період є досить бідною та одноманітною порівняно з попередніми та наступними археологічними культурами. Переважно це насічки, заглиблення, а також врізні хвилясті та ламані лінії. Загалом виявлено дванадцять композиційних елементів.

Найпоширенішим елементом орнаментации є ямка або заглиблення, зроблене пальцем або спеціальною паличкою. Такий мотив є особливо

поширеним у пізніший час та зустрічається в ареалах пізніших археологічних культур (райковецька, волинцевська).¹⁸

Рідше можна зустріти оздоблення у вигляді врізних ліній або наліпів. Останній елемент, зауважимо, дуже рідко зустрічається і в пізніший час.

Кількість орнаментованого посуду на пам'ятках є незначною. У добірках, виокремлених для статистичного обробітку, це поодиначні посудини. Під час детальнішого вивчення керамічних комплексів тієї чи іншої пам'ятки зустрічаються і невеликі фрагменти кераміки, поверхня яких вкрита орнаментом, або на ній збереглися сліди певного орнаментального елементу.

Потрібно зауважити, що оздоблювалися у цей час не тільки горщики, але й інші керамічні вироби – сковорідки, пряслиця. Про останні буде сказано далі. Стосовно ж сковорідок, знахідки яких відомі з Бовшева, Дем'янова, то вони мають орнаментування у вигляді насічок або зацепів, нанесених на вінце бортиків. Це характерно для пізніх етапів розвитку празької культури (кінець VI - перша половина VII ст.), коли з'являються сковорідки із високими бортиками.

Техніка виконання та склад сировини для виробів із кераміки, незважаючи на обширний регіон, в період VI - більшої частини VII ст. не зазнає суттєвих видозмін. У глиняному тісті основними додатками були шамот, рідше жорства, пісок. На пам'ятках, де було розвинуте залізообробне ремесло (наприклад, Зимне, Ріпнів) до складу керамічного тіста добавляли залізні шлаки.¹⁹ Оскільки кераміка виготовлялася ручним способом, то відповідно це відображалось на їхньому зовнішньому вигляді. Поверхня виробів була нерівна, горбкувата, що спричиняли частинки шамоту. Цей дефект не зникав навіть при загладжуванні поверхні, набагато рідше зустрічається керамічна маса, в якій додатком є лише пісок. Відповідно поверхня таких виробів була гладкою. Крім цього, ефект загладжування (мокрою шматкою чи травою) збільшував ефект вологовідпірності, що у пізніші часи досягався через ангобування або нанесення поливи.

Однією із класифікаційних ознак, що відображає призначення посуду, є його об'єм. Оскільки посуд призначений для зберігання речовин, що можуть споживатися та вирошуватися у різних об'ємах. Так, для збереження злакових культур необхідні горщики, що характеризуються більшими об'ємами. Окрім того, застосування посуду у побуті також потребувало

¹⁸ Баран В. Ранні слов'яни ... С. 37; Петрашенко В. Слов'янська кераміка ... С. 30; Сухобоків О., Юренко С. Орнаментация волинцево-роменського керамічного посуду // Проблеми походження та історичного розвитку слов'ян. Київ-Львів: РАС, 1997. С. 163; Parczewski M. Początki kultury ... S. 60.

¹⁹ Баран В. Раннеславянские памятники ... S. 352; Ауліх В. Зимнівське городище ... С. 30-31.

різної за об'ємом тари. Посуд для приготування їжі потребував більших об'ємів, ніж посуд, що використовувався для інших потреб.

Одним із недоліків у повному об'єктивному вирішенні цієї проблеми є відсутність достатньої кількості цілих посудин на пам'ятках. Цей момент не дає можливості чітко здійснити процентний поділ, що відображав би реальну картину розподілу горщиків.

Наявна кількість цілих посудин у випадку цього дослідження дає можливість прослідкувати певні особливості у структурі домашнього господарства на тій чи іншій пам'ятці. На пам'ятці в Зимному збережені цілі форми вкладаються в інтервал до 3,0 л. У цей же час на решті пам'яток домінуючим є посуд від 3,0 до 10,0 л (див. таб. 3). Такий розподіл може свідчити про тип або призначення пам'ятки, оскільки невеликі об'єми посуду не призначені для довготермінового зберігання припасів, на відміну від великих об'ємних посудин. Так, об'єми посуду, який походить із городища у Зимному може вказувати на нього як на адміністративний центр. Насамперед, це пов'язано із процентним поділом сум цілих посудин і верхніх частин (див. таб. 4), де невеликі і середні посудини (до 5,0 л) займають переважаюче становище. На решті пам'яток, що були відкритими поселеннями, переважають середні і великі за об'ємом, що відповідає їхньому призначенню як осередків виробництва та зберігання сільськогосподарських продуктів.

Процентний розподіл посудин за об'ємом здійснено на основі об'єднання показників цілих горщиків, а також виведення об'єму цілої форми на основі статистичної залежності між повним об'ємом та об'ємом цілої посудини.²⁰ Можлива похибка у цьому випадку не перебільшує 0,13 л.

Отож, беручи до уваги викладені факти, можна доповнити певні прогалини, що виникли у результаті опрацювання речового інвентарю з певних пам'яток. Передусім це стосується керамічного посуду, що походить із Зимнівського городища. У своїй праці В.Ауліх згрупував його у три досить невиразні групи.²¹ Варто погодитися з О.Айбабіним, який вказує на те, що у спільні групи включені посудини із різними зовнішніми та структурними характеристиками.²² Автор зробив спробу об'єднати зимнівську кераміку у низку груп, що мають спільні характеристики.

Перший тип становлять посудини, у яких практично відсутні вінця або ледь позначені, ввігнуті до середини. Посуд, переважно невеликих розмірів, має опуклі боки, що переходять у зрізаний конус. Аналогії до такого

²⁰ Петрашенко В. Слов'янська кераміка ... С. 76-77.

²¹ Ауліх В. Зимнівське городище ... С. 30-40.

²² Айбабін А. В.В.Ауліх. Зимнівське городище. Київ, 1972 // СА. 1975. № 1. С. 310.

посуду можна зустріти серед кераміки, що походить із поселення поблизу с.Ріпнів (Ріпнів-II). У праці В.Ауліха наведено тільки один графічний приклад такого посуду.²³ Автор виявив і реконструював ще низку посудин такого типу. Він відповідає першому типу, який виділив В.Ауліх.

Другий тип – це посуд, у якого низькі добре виділені вінця, ледь відведені назовні, рідше вертикальні, із потовщенням на завершенні, заокруглені, рідше горизонтально- зрізані. Посуд, середніх та великих форм, має слабо виділені плічка та опуклі стінки, зберігаючи при цьому характерні пропорції.²⁴

Третій тип має схожі характеристики щодо вінця – низькі, чітко виділені, відхилені назовні, при завершенні потовщенні або горизонтально-зрізані. Лінія плічок чітко виділена, полого. Найбільше розширення припадає приблизно на верхню третину посудини. За об'ємом це досить велика тара.²⁵

Четвертий тип за характеристиками верхньої частини є аналогічним до попереднього. Відмінний лінією переходу плічок у корпус та розміщенням найбільшого розширення відносно загальної пропорції. У цьому випадку воно припадає на середину їхньої висоти або дещо вище. Вони також належать до великих за об'ємом посудин.²⁶

Вказані групи В.Ауліх у своїй праці виділяв як одну, з різною модифікацією вінця та лінією переходу плічок у боковини. Варто зазначити, що ці типи є найпоширенішими на Зимнівському комплексі пам'яток.

П'ятий тип є досить цікавим, оскільки такий різновид рідко зустрічається на ранньосередньовічних пам'ятках. Він характеризується невеликими і чіткими вертикальним або ледь відведеними назовні вінцями. При завершенні вони заокруглені. Лінія плічок різко переходить у тулуб, що виділяється чітким ребристим зламом.²⁷ Під час написання праці В.Аліхом такий тип у цьому регіоні був маловідомим. Але з плином подальших досліджень було виокремлено такий тип посуду, хоча він є досить мало-чисельним. Аналогії до нього можна знайти серед досліджень поселень поблизу Кодина.²⁸ Тут такий тип становив варіант 10 першого типу.

Такий поділ, на думку автора дослідження, є правомірним, оскільки відображає найхарактерніші тенденції посуду Зимнівського комплексу ранньослов'янських пам'яток. Підтвердженням цього можуть бути і праці

²³ Ауліх В. Зимнівське городище ... С. 32. Табл. VI-3.

²⁴ Там само. С. 32, 34. Табл. VI-6, 11-13, VII-3, 7.

²⁵ Там само. С. 32, 34. Табл. VI-2, 5, 7-8, VII-1-2, 5-6.

²⁶ Там само. С. 32, 34. Табл. VI-9, VII-4, 8.

²⁷ Там само. С. 32. Табл. VI-10.

²⁸ Русанова И., Тимошук Б. Кодын – славянское поселение V-VII вв. Москва, 1984. С. 14.

І.Гавритухіна, присвячені класифікації ранньослов'янського посуду, зокрема із поселення Зимне-IV.²⁹ Типологічно зимнівські горщики наближаються і до форм із поселення Ріпнів-II,³⁰ де було виділено п'ять груп горщиків. Цей поділ є характерним для ранньослов'янських пам'яток регіону, що було підтверджено В.Баран і під час вивчення керамічного посуду із поселення поблизу Рашкова на Середньому Дністрі.³¹

У хронологічному відношенні цей посуд відповідає періоду VI-VII ст., оскільки простежується генетичний розвиток вінець від внутрішньо загнутих і невиділених на початкових етапах, до ледь відведених назовні і чітко виділених на завершальних етапах. Це дало можливість датувати час функціонування городища у Зимному зазначеним періодом, на противагу Б.Тимощуку. У керамічному комплексі він приділив увагу лише посуду пізніх етапів VII ст., на основі чого і визначив період існування городища.³²

Крім горщиків, існували й інші форми посуду, хоча переважно їх є значно менша кількість, ніж горщиків. Насамперед, це стосується цілих форм.

Різновидом такого посуду є миски. Їхні знахідки на пам'ятках регіону є досить малочисленими. Найбільша колекція знахідок походить із Зимного, де віднайдено цілі посудини або їх більші частини. Звідси походять дві однотипні миски із невисокими вінцями, потовщеними на завершенні і ледь відведеними назовні. Діаметр вінець становив 12-16 см, а ширина найбільшого розширення 12-15 см. Посудини характеризуються легко опуклими боками. Умовно їх можна назвати біконічними щодо форми, розділеними вигином у місці переходу плічків у боковини. Миски мають добре виділене товсте дно. Ще одну посудину, що у праці В.Ауліха зарахована до широкогорлих горщиків,³³ варто також віднести до мисок, оскільки зовнішні її прикмети та обрахунки загальних пропорцій більше наближені до мисок, ніж до горщиків.

Аналогії до такого посуду зустрічаються у Рашкові, де вони становлять один з окремих типів,³⁴ а також у Кодині, де миски із такими характеристиками становлять другий тип у місцевій класифікації.³⁵

²⁹ Гавритухин И. Горизонт пражской культуры поселения Зимно-4 // *Archaeoslavica*. Krakow, 1998. Vol. 3. S. 180-181. Рус. 5, 6.

³⁰ Баран В. Раннеславянские памятники ... S. 351-353.

³¹ Баран В. Пражская культура ... С. 11-14.

³² Тимошук Б. Социальная сущность городища Зимно // *Раннеславянский мир. Материалы и исследования*. Москва: ИА АН СССР, 1990. С. 155

³³ Ауліх В. Зимнівське городище ... Табл. VI-14.

³⁴ Баран В. Пражская культура ... С. 16.

³⁵ Русанова И., Тимошук Б. Кодын ... С. 15.

Ще одна миска походить із поселення поблизу Ріпнева. Її характеристики значно відрізняються від попередніх. Це невелика товстодонна посудина із низьким відігнутим назовні вінцем, із опуклими боками. Діаметр вінця становив 6,9 см.³⁶ За визначенням автора розкопок поселень, цей тип міг використовуватися як світильники.

Отже, для регіону є характерною миска біконічної форми. Вона мала низькі, ледь відведені вінця. Лінія переходу плічок характеризується зовнішнім заломом. Техніка виконання її аналогічна до техніки виготовлення горщиків – ліпним способом, із тіста з домішками піску, шамоту, внаслідок чого поверхня була нерівною. Верхню частину могли додатково загладжувати.

Специфічною формою посуду є сковорідка. До цього часу відомі лише знахідки, що походять із басейну Дністра – поселення Бовшів-II, де знайдено рештки шести одиниць посуду такого типу.³⁷ У своїй масі вони поділяються на два типи. Ранній тип має невисокі вертикальні бортики, що плавно переходить у товсте дно, а пізній – має високий, відведений назовні бортик. Деякі пізні типи мають орнаментований бортик, про що уже згадувалося. Найближчі аналогічні знахідки поза межами регіону досліджень походять із поселень Рашків,³⁸ Кодин.³⁹

До предметів домашнього вжитку, що можна використовувати задля приготування та зберігання продуктів, можна віднести і жаровні. Вони виготовлялися переважно з погано випаленої глини із додатками шамоту. Внаслідок цього їхня збереженість вимагала бути кращою, оскільки до нас доходить незначна їх кількість. Через це визначити їхні габарити також важко.

Підсумовуючи все сказане, можна стверджувати, що найпоширенішою формою посуду був горщик. Залежно від функцій він мав об'єм від найменшого (приблизно 0,5 л) до дуже великих (більше 10 л, що призначалися для зберігання продуктів). Поширеними також були миски та сковорідки. Заслуговує на увагу той факт, що знахідки мисок у регіоні дослідження

³⁶ Баран В. Раннеславянские пам'ятники ... С. 353.

³⁷ Баран В. Ранні слов'яни ... С. 152-155.

³⁸ Баран В. Пражская культура ... С. 16

³⁹ Русанова И., Тимошук Б. Кодын ... С. 16.

пов'язані з басейном Західного Бугу, а сковорідок – з басейном Дністра. Хоча із середньої течії Дністра походять і фрагменти мисок.

Таблиця 1

Список ознак для описання горщиків

Найменування сукупності ознак	Індекс ознаки	Зміст ознаки
Мірні ознаки	P_1	Діаметр вінця
	P_2	Діаметр основи шийки
	P_3	Найбільший діаметр тулуба
	P_4	Діаметр дна
	P_5	Загальна висота посудини
	P_6	Висота шийки
	P_7	Висота плеча
Показники форми, що відображають профіль та пропорції посудини	ФА	Відносна висота шийки $P_6:P_2$
	ФБ	Ступінь відхилення шийки $(P_1-P_2):2P_6$
	ФВ	Відносна висота плеча $P_7:P_3$
	ФГ	Ступінь опуклості плеча $(P_3-P_2):2P_7$
	ФД	Загальна пропорція посудини $P_5:P_3$
	ФЕ	Співвідношення верхньої та придонної частин $(P_6+P_7):P_8$
	ФЖ	Загальна конфігурація верхньої частини посудини $(2P_3-P_1-P_2):(4(P_6+P_7))$
	ФІ	Загальна конфігурація придонної частини посудини $(P_3-P_4):2P_8$

Таблиця 2

Характеристика величин інтервалів показників форм

Деталі форми	Показник форми	Інтервальні групи				
		1	2	3	4	5
Шийка	ФА	0,04-0,13 дуже низька	0,14-0,23 низька	0,24-0,33 середня	0,34-0,43 висока	0,43-0,52 дуже висока
Шийка	ФБ	-0,10-0,10 дуже нахилена до середини або пряма	0,11-0,30 слабо відхилена назовні	0,31-0,50 середньо відхилена назовні	0,51-0,7 сильно відхилена назовні	0,71 і більше дуже сильно відхилена назовні
Плічко	ФВ	0,07-0,16 дуже мала	0,17-0,26 мала	0,27-0,36 середня	0,37-0,46 велика	0,47-0,59 дуже велика
Плічко	ФГ	0,08-0,19 дуже слабо випукле	0,20-0,31 слабо випукле	0,32-0,43 середньо випукле	0,44-0,56 сильно випукле	0,57-0,68 дуже сильно випукле
Загальна пропорція	ФД	0,77-0,92 дуже низькі	0,93-1,08 низькі	1,09-1,24 середні	1,25-1,40 високі	1,41-1,5 дуже високі
Плічко	ФЕ	0,28-0,40 дуже мала	0,41-0,53 мала	0,54-0,66 середня	0,67-0,79 висока	0,80-0,93 дуже висока
Верх посудини*	ФЖ	0,07-0,12 дуже слабо відхилена	0,13-0,18 слабо відхилена	0,19-0,24 середньо відхилена	0,25-0,30 сильно відхилена	0,31 і більше дуже сильно відхилена
Придонна частина	ФІ	0,16-0,26 дуже слабо відхилена	0,27-0,37 слабо відхилена	0,38-0,48 середньо відхилена	0,49-0,59 сильно відхилена	0,60-0,70 дуже сильно відхилена

* до найбільшого діаметра тулуба

Таблиця 3

Розподіл цілих посудин за об'ємом

Пам'ятка	Група				
	I	II	III	IV	V
	До 1,0 л	До 3,0 л	До 5,0 л	До 10,0 л	Більше 10 л
Зимне	10	10	-	-	-
Ріпнів	2	5	4	4	3
Бовшів	2	2	-	2	2
<i>Всього</i>	<i>14</i>	<i>17</i>	<i>4</i>	<i>6</i>	<i>5</i>

Таблиця 4

Розподіл посудин за об'ємом, %

Пам'ятка	Група				
	I	II	III	IV	V
	До 1,0 л	До 3,0 л	До 5,0 л	До 10,0 л	Більше 10 л
Зимне	12,2	31,7	31,7	22,0	2,4
Ріпнів	4,5	25,0	20,5	15,9	34,1
Бовшів	9,1	18,2	-	9,1	63,6

Таблиця 5

Розподіл посудин за показниками форми, %

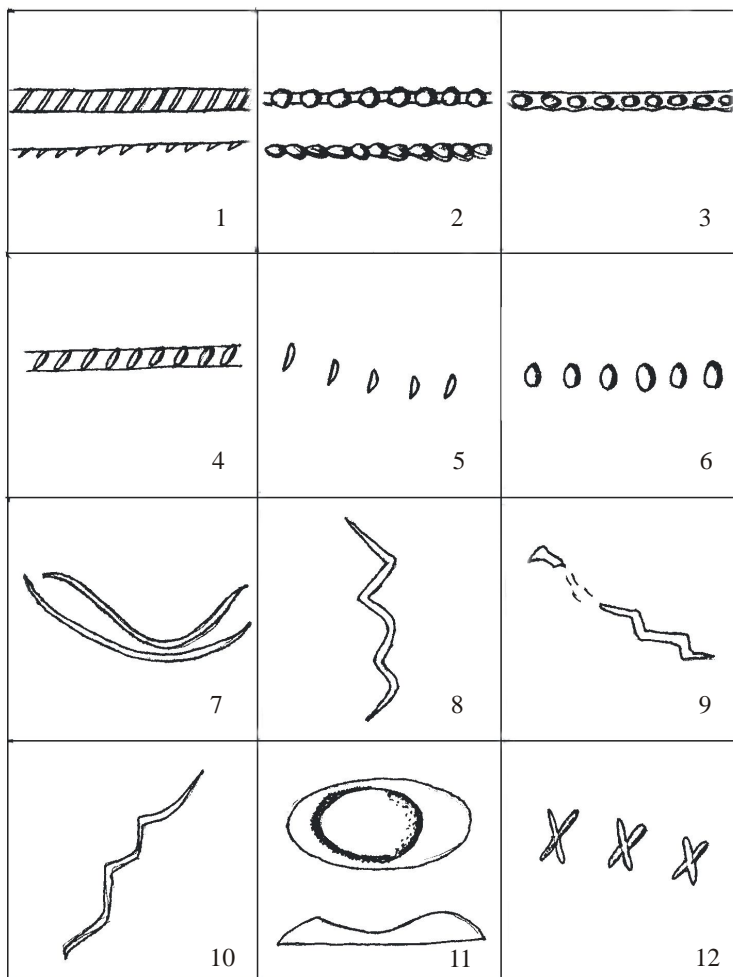
Показники форми	Зимне	Ріпнів	Бовшів-Дем'янів
	82	44	22
ΦA_1	56,1	84,1	72,7
ΦA_2	41,5	11,3	9,1
ΦA_3	2,4	-	18,2
ΦA_4	-	2,3	-
ΦA_5	-	2,3	-
ΦB_1	61,0	38,6	27,3
ΦB_2	26,8	38,6	54,5
ΦB_3	12,2	22,8	9,1
ΦB_4	-	-	-
ΦB_5	-	-	9,1
ΦB_1	14,6	-	-
ΦB_2	34,1	31,8	27,3
ΦB_3	41,5	38,6	36,3
ΦB_4	9,8	22,8	9,1
ΦB_5	-	6,8	27,3
$\Phi \Gamma_1$	41,5	38,6	9,1
$\Phi \Gamma_2$	29,2	45,5	54,5
$\Phi \Gamma_3$	19,5	15,9	-
$\Phi \Gamma_4$	4,9	-	36,4
$\Phi \Gamma_5$	4,9	-	-

Таблиця 6

Розподіл посудин за показниками форми, %

Показники форми	Зимне	Ріпнів	Бовшів-Дем'янів
	20	18	8
$\Phi Д_1$	10,0	5,6	50,0
$\Phi Д_2$	30,0	44,4	25,0
$\Phi Д_3$	50,0	33,3	25,0
$\Phi Д_4$	10,0	16,7	-
$\Phi Д_5$	-	-	-
$\Phi Е_1$	10,0	22,2	-
$\Phi Е_2$	30,0	33,3	75,0
$\Phi Е_3$	20,0	16,7	-
$\Phi Е_4$	30,0	11,1	25,0
$\Phi Е_5$	10,0	16,7	-
$\Phi Ж_1$	30,0	16,7	25,0
$\Phi Ж_2$	10,0	44,4	-
$\Phi Ж_3$	20,0	27,8	50,0
$\Phi Ж_4$	20,0	11,1	25,0
$\Phi Ж_5$	20,0	-	-
$\Phi І_1$	10,0	27,8	25,0
$\Phi І_2$	70,0	50,0	75,0
$\Phi І_3$	20,0	22,2	-
$\Phi І_4$	-	-	-
$\Phi І_5$	-	-	-

Основні елементи орнаментації горщиків



- 1 - насічки вістря (вінце) - Зимне, Ріпнів, Бовшів;
 2 - пальцева ямка (вінце) - Ріпнів, Бовшів; 3 - овальні ямки (край вінця) - Ріпнів, Бовшів; 4 - валик із насічками (шийка) - Зимне; 5 - нігтеві насічки (насіняподібні заглиблення, плічика) - Зимне; 6 - "пальцеві" заглиблення (плічика) - Ріпнів; 7 - хвилеподібні заглиблення (плічика) - Бовшів;
 8 - вертикальне зигзагоподібне заглиблення (плічика) - Ріпнів; 9 - діагональне нисхідне зигзагоподібне заглиблення (плічика) - Ріпнів;
 10 - діагональне висхідне зигзагоподібне заглиблення (плічика) - Ріпнів;
 11 - гудзоподібний виступ із заглибленням у центрі (плічика) - Зимне;
 12 - хрестоподібні насічки (плече) - Зимне.

Taras MYLYAN

EARLY SLAV POTTERY IN GALICIA AND VOLYNIA

The article deals with analysis of early Slav pottery, originated from the archaeological monuments in Galicia and Volynia. The typological analysis was made of the basic forms of pottery specific for the Slavs. This analysis utilized statistic methods in assortment of ancient pottery invented in archaeology initially by V.Gening. As the typical monument Zymniv hillfort was chosen whose pottery collection is one of the biggest in this period.

Key words: pottery, pot, Praque culture, Zymniv hillfort.

Стаття надійшла до редколегії 07.04.2004

Прийнята до друку 03.09.2004